

«З Новим роком з новим щастям»: сміслові конфігурації радянської календарної системи

Частина III. Дід Мороз

Мал. 5. Дід Мороз – символ Радянського Союзу. Фото з відкритих джерел.

На окрему увагу заслуговує обрядове ім'я «героя» свята, якого традиційно називають Морозом (мал. 5). Знаковою є етимологія імені, що походить від п-сл. *morzъ – «мороз» і пов'язане чергуванням голосних з *mbrzti – «мерзнути», звідси ст-сл. – мразъ (мерзенник < «той, хто замерз на смерть» < мерзенний – «підлий, нищий») ¹. Споріднене з п-сл. toгъ – «смерть, пошесть» (чергування голосних пов'язане з *mer-ti – «мерти») < і-є. *mor-/mer- – «смерть, мерти».

Звідси ст-сл. моръ – «чума»; д-р. моръ – «смертельна хвороба» < болг. морія – епідемія, чума», серб., хорв. мѡр – «смерть», мѡрија – «мор; чума», слн. ротѡг – «убивство; умирання». Отже, головний персонаж свята, який персоніфікує народження нового часу (тобто майбутнього) і якого кличуть діти (уособлення цього самого майбутнього), ототожнюється з холодом, хворобами і смертю.

Звичний образ Діда Мороза дивним чином нагадує американського Санту Клауса, придуманого у 1820-х рр. письменником Вашингтоном Ірвіном. В одному з його дитячих оповідань Санта-Клаус є життєрадісним немолодим ельфом і уперше з'являється на саних, запряжених північними оленями. У 1823 р. професор духовної семінарії протестантської церкви Нью-Йорка Клемент Кларк Мур написав поему «Прихід святого Миколая» про зустріч хлопчика зі святим напередодні Різдва, де Миколай позиціювався як веселий товстун-життєлюб з люлькою і торбою подарунків [11]. Відповідний образ був нейтральним і не представляв жодної з конфесій, які разом з поселенцями різних релігійних напрямів заповнили вільні землі «дикого заходу». У зв'язку з цим він стає своєрідним компромісом для представників різних християнських течій, оскільки поєднував у собі історичного Миколая Чудотворця, англійського Батька Різдва та нідерландського Сінтерклааса (мал. 6.). Особливої популярності цей образ

¹ Відповідні асоціації пов'язані з віруваннями у «нечистих» покійників – тих, хто помер наглою смертю «без сповіді і причастя» (рос. мерзавец).

набув серед дітей у 20-30-х рр. XX ст., коли став рекламним брендом «Кока-коли» (мал. 7).

		
Мал. 6. «Різдвяний гість». Ілюстрація, 1907. Фото з відкритих джерел.	Мал. 7. Санта Клаус – символ Різдва. Ілюстрація з реклами «Кока-коли» [12]. Фото з відкритих джерел.	Мал. 8. Дід Мороз. Віктор Васнецов, 1885 р. Фото з відкритих джерел.

Очевидно, що ідеологи радянської влади не могли змиритися з лідерством ідеологічно чужого Санти Клауса, тому згадали про забороненого ними «старорежимного» Діда Мороза, винайденого у 1840 р. російським письменником-романтиком Володимиром Одоєвським. У збірці автора «Дитячі казки дідуся Іриней» Мороз Іванович всупереч фольклорному образу уперше показано як доброго дарувальника, який трусить з волосся іній; живе в крижаному будинку, а спить на пухнастій сніжній перині. Фактично письменник запозичив цей образ з народної казки «Морозко», який межує з хтонічною символікою, що простежується на картині художника Віктора Васнецова, де Мороза зображено у традиційному російському одязі – лаптях і кожусі (мал. 8). Лише у 1910 р. Дід Мороз уперше з'являється на Різдво, але, на противагу західному Санті не набуває популярності. До революції 1917 р. він не мав жодного стосунку до Нового року, оскільки Дід Мороз залишався літературним персонажем, а його народний образ лише уособлював зимові морози.

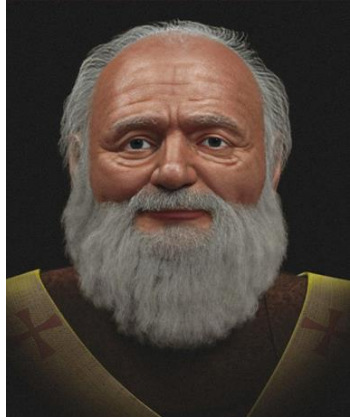
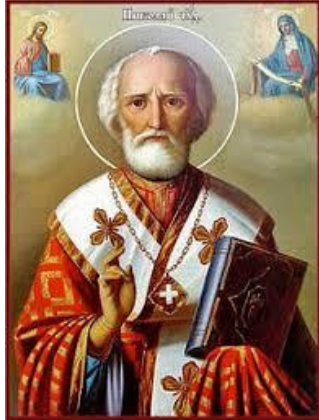
	
Мал. 9. Новорічна листівка. 1944 р. Фото з відкритих джерел.	Мал. 10. Сучасна російська новорічна листівка. Фото з відкритих джерел.

У середині 1920-х рр. розпочалася антирелігійна кампанія, тому Діда Мороза заборонили, а його повернення пов'язане з директивою

комуністичної партії, про яку зазначалося вище. На перших радянських листівках, які мали агітаційний характер, Дід Мороз з'явився під час Другої Світової війни, де зображувався з автоматом на шиї та люлькою в руці (прозорий натяк на «батька народів», мал. 9). Схожі ідеї реанімувалися під час рашистської агресії проти України, де Дід Мороз стає засобом пропаганди і втілює ідею вищості і уседозволеності (мал. 10).

Однак смисловим прототипом Санти Клауса і Діда Мороза залишається Микола Чудотворець Мирлікійський – покровитель мандрівників, моряків, дітей, бідних та скривджених. За однією з легенд, він допоміг батькові, який із-за бідності мусів продати своїх дочок, щоб врятуватися від голодної смерті. Святий Микола через димар підкинув три гаманці з грошима, які впали в черевики і панчохи дочок, які сушилися біля каміна. Особливої популярності Мирлікійський єпископ набуває у період реформації і його починають назвати Санта Ніколаусом, що згодом перетворився на Санта-Клауса. Цікаво, що реконструкція зовнішнього вигляду Миколая Чудотворця дивним чином нагадує класичного Санту Клауса (мал. 11).

		
Реконструкція обличчя святого Миколая [13].	Святий Миколай. Українська ікона. Фото з відкритих джерел.	Сучасна репліка образу святого Миколая.
Мал. 11. Антропологічна реконструкція обличчя Святого Миколая і його сучасні відповідники. Фото з відкритих джерел.		

Незважаючи на те, що схожі образи присутні у міфології більшості європейських народів, незаперечною є російськість Діда Мороза. Невипадково його намагаються «буквально» прописати на території Російської Федерації, як от: в Архангельській області та на Кольському півострові, з 1998 р. діє державний туристичний проект «Великий Устюг – батьківщина Діда Мороза», де розташовано його пошту. Аналогічні тенденції спостерігаються у Білорусі, яка копіює усе російське². Натомість в Україні прописано святого Миколая, який проживає в Косівському районі Івано-Франківській області [11].

На жаль, спостерігається поступова десакралізація образу святого Миколая. Зокрема, Санта Клаус став символом торгівельного бренду, а його радянська копія Дід Мороз – уособленням нестримних веселощів,

² Російська Федерація продовжує копіювати Санта Клауса, резиденція якого знаходиться у Лапландії.

ненажерливості й пияцтва. Звідси протиставлення праведності Святого Миколая, яка трактувалася як Божа Благодать, солодким подарункам Санти Клауса, який хоча б намагався калькувати поведінку святого, роздаючи дітям подарунки, а також Діду Морозу, який після надмірного вживання алкоголю міг зробити «новорічне чудо» – перетворивши тверезого на п'яного, здорового на хворого, а одруженого на холостого³. Контroversійність образу є результатом «творчості» радянських «дизайнерів», оскільки Дід Мороз є симбіозом трьох несумісних між собою персонажів: захисника знедолених святого Миколая Мирлікійського, язичницького морозу, щодо якого виконували захисні магічні обряди, і маркетингового Санти Клауса. Незважаючи на те, що Дід Мороз і Святий Миколай є спорідненими образами, що відбилося в образі Санта Клауса як правонаступника Санти Ніколауса (Sankt Nikolaus), у Радянському Союзі і Російській Федерації, ці образи становлять опозиційну смислову пару. Абсурдна на перший погляд ситуація викликана маніпуляціями з календарем і небажанням православної церкви московського патріархату визнати григоріанський або новоюліанський календар. У цьому разі в ситуації протиставлення виявляються не лише дотичні образи, які мають складати єдине смислове поле, але й інші персонажі.

Зокрема, суттєво різниться ніч перед Різдвом і т. зв. новорічна ніч. Виявляється, що нічна темрява, яка має негативний смисловий контекст, також може бути різною. Відповідно до міфологічних уявлень українців, у Різдвяну ніч активізується нечиста сила, намагаючись завадити народженню Сина Божого, що своєю чергою пояснює семантику нічних молінь і тривалого посту, протягом якого усі мають очиститися від скверни гріха. Міфологія різдвяної ночі описана Миколою Гоголем в однойменному творі. Відомо, що народженню Сина Божого передуює поява Різдвяної Зорі, яку намагається украсти відьма: «з димаря одної хати клубами посунув дим і пішов хмарою по небу, і разом з димом вилетіла відьма верхи на мітлі <...> зорі одна по одній зникали на небі. Незабаром відьма назбирала їх повний рукав» (М. Гоголь. Ніч перед Різдвом). Незважаючи на те, що «нечиста сила» намагається занурити у темряву увесь православний світ⁴, її витівки виглядають, швидше, як дитячі пустощі: «Чорт, якому останню ніч залишилося вештатись по білому світу та під'юджувати на гріхи добрих людей. Завтра ж, тільки-но вдарять перші дзвони до утрени, побіжить він, не

³ Мова йде про культовий фільм Е. Рязанова з філософською назвою «Іронія долі».

⁴ «Чорт підкрадався потихеньку до місяця і вже простягнув був руку, щоб схопити його; та враз смикнув її назад, ніби обпікшись, посмоктав пальці, подригав ногою й забіг з другого боку, і знову відскочив та відсмикнув руку. Але ж, незважаючи на невдачі, хитрий чорт не покинув своїх витівок. Підбігши, раптом схопив він обома руками місяць, кривляючись та дмухаючи, перекидав його з руки в руку як мужик, що дістав голими руками жарину для своєї люльки; нарешті поквапно сховав до кишені, і, начебто нічого й не було, побіг далі» (М. Гоголь. Ніч перед Різдвом).

оглядаючись, підібгавши хвоста, до свого барлога» (М. Гоголь. Ніч перед Різдвом).

Протилежне значення має новорічна ніч, яка, на відміну від Різдвяної, починається опівночі – час активації нечистої сили, коли відкривається незримий «портал» з потойбічним. У міфологічних переказах європейських народів, а також у творах епохи романтизму опівночі з'являються персонажі, що символізують страждання і смерть. В інших контекстах північ є часом можливостей побачити таємне і приховане. Опівночі квітне папороть, а також відбуваються казкові перетворення потворного чудовиська на вродливого юнака, старого і хворого на молодого і здорового, але вранці усе повертається на свої місця. Сонячне світло проявляє обман ночі, правдиво висвітлюючи потворність і старість. Невипадково фатальні зустрічі трапляються саме опівночі, тоді ж укладаються угоди з дияволом, виконуються потаємні бажання, платою за які стає людська душа. Показовою у цьому сенсі є білоруська бувальщина «Зачарована дівця». Згідно із сюжетом юнак Янка знаходить у лісі ковану залізом скриню, на якій сидить дівчина. Вона просить Янку розчесати заплетене волосся, але парубок остерігається наблизитися до неї, оскільки скриню охороняють двоє великих собаки. В якості оберегу він кидає дівчині пояс, яким вона мала прив'язати собак, але він ненароком торкається дівчини, після чого вона проклинає хлопця і провалюється крізь землю [15].

Північ є не лише початком святкування, але його кульмінаційним моментом Нового року, який маркується демонстративним бемканням московських курантів, гучним відкриванням «совецького» шампанського, цоканням бокалами і загадування заповітного бажання. Відповідні дії нагадують ритуал викликання нечистого духа й укладання з ним угоди, ціною якої є людська душа. Невипадково під час Новорічної ночі трапляються численні «дива» - руйнуються сім'ї, внаслідок надмірного вживання алкоголю люди втрачають здоров'я, збільшується кількість нещасних випадків, пожеж, дорожньо-транспортних пригод, виникають численні конфлікти і т. п. Недарма про Новорічну ніч складено безліч сумних анекдотів і карикатур, взятих з життя (мал. 12).

Мал. 12. Новірочні карикатури. Фото з відкритих джерел.

Мал. 13. Радянська листівка «З Новим роком». Фото з відкритих джерел.

Безглуздість змакетованого радянськими ідеологами образу Діда Мороза підкреслюється тим, що його невід'ємними супутниками є зайці (мал. 13), які

Науково-дослідний інститут селянства та вивчення аграрної

є негативними міфологічними персонажами, оскільки нищать озимину і молоді фруктові дерева. Вважалося, що зустріч на дорозі зайця віщує нещастя.

Далі буде.